

# ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1944

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.  
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",  
38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38  
ΑΘΗΝΑΙ





# ΔΥΟ ΠΟΙΗΤΕΣ

## ΑΗΣΥΧΟΙ ΣΤΟΥΣ ΤΑΦΟΥΣ ΤΟΥΣ

(ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΥΜΒΩΡΥΧΙΑ - ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΣΗ)

Σ' ένα από τα περασμένα φυλλάδια της «Νέας Έστιας» 1 Μαγιοῦ, σελ. 455 κ.κ. ξέσπασε ξαφνικά και πέρασε καθώς ήρθε, χωρίς ἐγὼ ἔγκαιρα νὰ τὸ προσέξω, ὁ ἀγριὸς θυμὸς ἐνὸς ξεφρενιασμένου κριτικοῦ, ποῦ μετὸ κοντάρι του ἀνεμίζοντας, ἄλλος καινούργιος Διγενής, προκαλοῦσε ὄχι ζωντανοὺς ὄχτροὺς, ἀλλὰ πεθαμένους σὲ ζωτικὸν πόλεμο, καὶ τοὺς προκαλοῦσε φανατικά κι ἀκράτητα. Τέτοιος θυμὸς ἐνάντια σὲ ἱσκιούς περασμένων χρόνων, ἀν δὲν εἶχε τὸ ντογκιχωτικὸ σκόπο νὰ παλαιῖσῃ μετὰ κούφιον ἀγέρα καὶ νὰ κερδίσῃ νίκη τάχα οὐρανοκατέβατη, εἶπα πὼς ἴσως δὲν ἔφτανε ὁ καιρὸς, τῶν περασμένων ὁ θεραπευτῆς, στὸν ἀργοπῆρημένον αὐτὸν τιμωρὸ νὰ κρίνῃ καὶ νὰ δικαιώσῃ τὴ μνήμη τῶν νεκρῶν, ποῦ ἀναπαύονται στὸν τάφο τους, καὶ προτίμησε νὰ γίνῃ αὐτὸς κριτῆς ἀνώτερος τοῦ ἀγέλαστου κριτῆ, ποῦ εἶναι ὁ θάνατος. Ὅμως αὐτὴ ἡ ἀδικη κ' ἡ ἀκαιρὴ ἐπίθεση σὲ πεθαμένους ποῦ ἀναπαύονται χρόνια καὶ χρόνια στὸν τάφο τους, θ' ἀποκριθῆ κανεὶς, μπορεῖ νὰ χη σκοπὸ ὄχι τοὺς πεθαμένους νὰ διορθώσῃ, ἀλλὰ τοὺς ζωντανοὺς νὰ προειδοποιήσῃ νὰ προσέχουν κι αὐτοὶ στὰ θύματά τους. Τότε ὅμως ἔχουμε μπροστά μας ἕναν ἠθικολόγο κριτικὸ, ποῦ ἀγρυπνεῖ καὶ κρίνει καὶ τοὺς νεκροὺς ποῦ φύγαν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα τους ποῦ μέιναν πίσω. Ἀλλὰ τότε τί χρειάζεται τὸς ἀκράτητος θυμὸς, τὴση μανιὰ ἀφροῦς γεμάτη ἀπάνω σ' ἔργα περασμένα, μελετημένα, ἀναγνωρισμένα, εἴτε καὶ παραπεταμένα πιά;

Ξέρω ὅμως ὁ κριτικὸς κ. Γ. Βαλέτας τὸχει ἀρχὴ νὰ δικάζῃ ὄχι μετὸ κοντύλι, ἀλλὰ μετὸ ραβδί, νὰ χτυπᾷ στὸ σωρὸ ζωντανοὺς καὶ πεθαμένους ὄχι κατὰ τὴν ψυχρὴ του κρίση, ἀλλὰ κατὰ τὸ θυμὸ του τὸν τυφλὸ. Τοῦ κ. Βαλέτα ἡ παρουσία στὰ ἐλληνικά γράμματα εἶναι φαινόμενο ὄχι φυσιολογικὸ, ἀλλὰ παράξενο κι ἀλλόκοτο,

ποῦ δείχνει τὸ νέον αὐτὸν κριτικὸ ἀγουροστὶς βιαστικὴς του κρίσεις, ἀλύπητο στὶς γνώμες του, ἀπροετοίμαστο, παράφορο, παράταιρο, παράβολο. Τί ἄλλο νὰ πῆ κανεὶς, παρὰ νὰ φέρῃ παραδείγματα; Θὰ τὸν παρακολουθήσω καταπόδι, καὶ ὁ ἀναγνώστης ἄς με κρίνῃ.

Ἐὸ προσκυνημένος κάθε ἐποχῆς, ἐννοεῖ τὸν πνευματικὸ μισθωτὸν ἐργάτη, «βαρύνεται ἀπὸ δίστομο κρίμα», λοιπόν, ἐπειδὴ δουλεύει γιὰ τὸ ψωμί του καὶ μαζί καλλιεργεῖ τὰ γράμματα, θὰ πῆ πὼς καὶ τρώγεται μετὸ τὴ συνείδησή του; Ὁ κ. Βαλέτας θὰ ξηγήσῃ τὸ γιατί «γιατὶ παραπάτησε ἀνίερα τὸν πρωταρχικὸ νόμο τῆς τέχνης καὶ πρόδωσε τὴ συνείδηση τοῦ δημιουργοῦ». Καὶ πὼς ξέρει ἀπὸ πῆν πρώτη στιγμή ἕνας νέος γραφιάς τί θὰ πῆ πρωταρχικὸς νόμος τῆς τέχνης, τί θὰ πῆ συνείδηση δημιουργοῦ, «κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἐξακολουθεῖ τὴν ἀνελεύτερη σκέψη του μετὸ τὴ Μοῦσα καὶ μαγαρίζει τοὺς ἀμόλευτους ἐκείνους χώρους» κλπ., κλπ., συνέχεια ἀπὸ φράσεις, ποῦ δὲν τρομάζουνε τὸν ἴδιο κ. Βαλέτα καὶ δὲν τὸν κάνουνε νὰ μὴν κρίνῃ τοὺς ἄλλους ἀπὸ φόβο μὴν κριθῆ; κι ὁ κριτικὸς συνεχίζει: «Ὁ ποιητῆς ποῦ λιβανίζει μετὸ τὴ λύρα του τὴν τυραννία εἶναι καταδικασμένος ἀπὸ τὸ Δάντε στὸν ἔβδομο κύκλο τῆς Κόλασης». Ὁ Δάντες ὅμως, ὠρμος ἀντρας, ἐφάρμοζε τάχα τὴ θεωρία του στὸν ἑαυτὸ του μοναχά, ἢ τὴν ἐφάρμοζε καὶ σ' ἄλλους; Ὅμως καὶ πάλι τοῦ ἴδιο τοῦ ὀψηλότατου αὐτοῦ ποιητῆ τὸ κύριο καὶ κατὰ τὸ «νόμο τῆς πρωταρχικῆς του τέχνης» γραμμένο ποίημα, ἡ θεία Κωμῳδία τί ἄλλο εἶναι παρὰ ἕνα ξέσπασμα μίσους ἐκδικητικοῦ ὄχι ἐνάντια σ' ἐκείνους ποὶ τὸν τράβουσαν ἔξω ἀπὸ τίποτε νόμους τάχα τῆς ποιητικῆς τέχνης, ἀλλὰ ἐνάντιο στοὺς θανάσιμους κατατρεγμοὺς, ποῦ ὑπόφερνε ὁ ποιητῆς αὐτὸς ἀπὸ τοὺς ὄχτροὺς του σ' ὄλη του τὴ ζωὴ; Ἡ «Κόλαση» εἶναι ἔργο βασανισμένου πνευματικὰ ποιητῆ, ποὶ

ἔγραψε μέσ' στὰ βαριά δεσμά του καὶ δὲ συλλογιζόταν ἄλλο παρὰ πῶς μοχθηρότερα νὰ τιμωρήσῃ στέλνοντας στὸν ἄλλον κόσμον τοὺς βασανιστὲς του. Εἶναι λοιπὸν κι ὁ Ντάντες «προσκυνημένος», ἀναγκασμένος νὰ σκύβῃ κάτω ἀπὸ τὴν ἀλύγιστη ἀνάγκη του, νὰ δουλεύῃ γράφοντας καὶ νὰ δυστυχήῃ, νὰ τρώῃ τὸ πικρὸ ψωμί τῆς ἐξορίας καὶ μαζὶ νὰ ὑψώνεται στὰ μεσοῦρανα τῆς ἔμπνευσης, κ' ἔτσι νὰ λευτερώνεται ἀπὸ τὴ σκλαβιά του. Τὸ ἔργο του εἶναι γέννημα ὄχι γαλήνιου ὄνειροπόλου, ὅπως ὁ Μιλτωνας, ἀλλὰ κατάδικου, ποὺ σκύβει κάτω ἀπ' τὰ δεσμά του. Ἡ ἱστορία, γενικά, τῶν γραμμάτων διδάσκει, πῶς οἱ μεγάλοι ποιητὲς, μεθυσμένοι ἀπὸ τὴ φλόγα τῆς καρδιάς τους, δὲ ρωτοῦσαν τὸν ἑαυτὸ τους ξάστερα τὸ τί ἀξίζαν, οὔτε εἶχαν τὸν καιρὸ νὰ καταγίνωνται σ' αὐτό, οὔτε θέλανε νὰ ξέρουν ἂν ἦτανε μυσταγωγοί, φύλακες ἀγρυπνοὶ ἀπάτητων ναῶν, ἀγράφων νόμων κλπ.

Ἄλλοι πάλι ἦτανε τόσο μεθυσμένοι μέσα τὴν ἀγνή τους τέχνη, τόσο πασιχαροὶ μέσα στις χάρες ποὺ τοὺς χάριζε, ὥστε περιμέναν τοῦ κοινοῦ τὴ γνώμη, καὶ συχνὰ τὸ ξάφνισμά τους ἦτανε βαθύτερο ἀπ' αὐτὴ παρ' ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ δική τους. Τέτοιοι ἦταν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ποιητὲς, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Ὅμηρον καὶ τοὺς ἀνώμους ἀοιδούς, ποὺ ἦτανε «προσκυνημένοι» = σκλάβοι τῶν ἰδίων βασιλιάδων ποὺ τραγουδοῦσαν, καὶ ποὺ παίζοντας, θαρρεῖ κανεῖς, ποιοῦσαν. Ἡ δόξα ποὺ τοὺς στεφάνωνε ἦτανε κάτι σάν ἀνέλπιστο ποὺ τοὺς βάραινε, καὶ συχνὰ τοὺς ἔσφιγγε τὴν καρδιά. Ἐνας μεγάλος ποιητὴς ἰσορροπημένος δὲ θέλει, κ' ἴσως ἔχει κάποιο φόβο νὰ ρωτήσῃ τὸν ἑαυτὸ του τὸ τί ἀξίζει, καὶ προτιμᾷ αὐτὸ τὸ μυστικὸ μῆτε ὁ ἴδιος νὰ τὸ ξεσκεπάσῃ. Γι' αὐτὸ οἱ περισσότεροὶ μεγάλοι ποιητὲς ἦταν ἀνθρώποι ποὺ φυλαγόταν ἀπὸ μάταιες φαντασίες, κούφια ἐπίδειξη, γιατί ξέρανε καλὰ πῶς κάθε ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἑαυτοὺς των παίνεμα καὶ καμάρει δὲν ψηλώνει, ἀλλὰ ρίχνει χαμηλὰ καὶ τὸ ἔργο ἀκόμα, ποὺ ἡ ἀξία του εἶναι τρανὴ κι ἀφιλονίκητη. Οἱ ποιητὲς, σάν ἀνθρώποι τῆς ἀνάγκης, συχνὰ καὶ γιὰ τὴν τέχνη τους πληρώνονται (Πίνδαρος), συχνότερα δέχονται τὴ βοήθεια πλούσιων προστατῶν (βασιλιάδες ὀμηρικοί, βασιλικὲς αὐλὲς στὴν Εὐρώπη), ὄχι σπάνια μάλιστα δουλεύουνε σκληρὰ καὶ κάνουν τὴν τέχνη τους ταπεινὴ δουλεύτρα σὲ πλούσιους ἀφεντάδες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πολὺ σπάνιο εἶναι τὸ παράδειγμα μεγάλων ποιητῶν ποὺ γράφοντας κάνουν ἐπίδειξη τῆς ἱερότητας τῆς τέχνης τους (δηλ. τῆς ἀκρίβειας τῆς χρηματικῆς, καθὼς ὁ Πίνδαρος).

Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐπίδειξη τῆς ἱερότητας τῆς τέχνης ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν καλλιτέχνη συχνὰ εἶναι ἀγυρτεία. Ὅμως καὶ πόσοι ἔξοχοι καλλιτέχνες δὲν πουλοῦσαν ἀκριβὰ

τὴν τέχνη τους... Τὸ συναίσθημα τῆς ἱερότητας τῆς τέχνης συχνὰ ζημιώνει τὸν ἴδιο τὸν τεχνίτη. Τὸ Σολωμὸ νομίζω τὸν κατάστρεψε ἡ μάταιη ἀγωνία νὰ περάσῃ τὴ φυσικὴ ἱκανότητά του καὶ νὰ φτάσῃ τὸν ὑψηλότερο δυνατόν προορισμό, ἀγωνία ποὺ τοῦ ἀφαιροῦσε ἀπ' τὴν καρδιά κάθε φυσικὴ πηγαία ὀρμή καὶ τοῦ ἀφηνε τὴν προσπάθεια τὴ στείρα τῆς ἐγκεφαλικῆς τελειοποίησης. Ὁ ἴδιος κίντυνος φοβερίζει κάθε νέον ποιητὴ, ποὺ γράφοντας θέλει νὰ κἀνῃ ἐπίδειξη τῆς μεγάλης ἰδέας ποῦχει γιὰ τὴν τέχνη του. Θὰ ξαναγυρῶ σ' αὐτὴ τὴν ἀποψη τοῦ ζητήματος ποὺ ὁ κ. Βαλέτας ἀνακίνησε μὲ τὸν ἀλλόκοτο τίτλο «ποιητικὸς γιαντισαρισμός».

Ἐρχομαι τώρα στοὺς ἀμοιρους νεκρούς, ποὺ ὁ κ. Βαλέτας σκόπιμα τοὺς διάλεξε παράδειγμα, πῶς οἱ τρεῖς ἐκεῖνοι — ἐδῶ παίρνω ἐγὼ πρῶτα τοὺς δυό, — λησμονήσαν τοῦ Δάντη τίς ἀρχές... ποὺ ζήτημα εἶναι ἂν τίς ξέραν. Ποιοὶ λοιπὸν ἦταν οἱ νεκροὶ αὐτοί, ποὺ προσβάλανε θανάσιμα τὴν τέχνη τὴν ἱερὴ πρὶν πεθάνουν, καὶ τώρα, ἐνῶ φοβερίζονται καὶ μὲ τοῦ Ντάντε τὸ κριτήριο, καλοῦνται στὸν ἀπάνω κόσμον κι ἀπὸ τὸν ἀλύπητο κριτικὸ κ. Βαλέτα ν' ἀπολογηθοῦν; Ὁ ἴδιος ὁ κ. Βαλέτας ἀποφάσισε, φαίνεται, νὰ μὴν καλλιεργῇ τὴν ποίηση, κ' ἔτσι νὰ μὴν μπορῇ νὰ κρίνῃ τοὺς ἄλλους, χωρὶς αὐτὸς νὰ κρίνεται. Ὅσο γιὰ τὸν πεζὸ λόγο, ἀδιαφορεῖ. Εἶμαι ὁμως περιέργος, καὶ θάθελα πολὺ νὰ ξέρω, πῶς θὰ ξεχωρίζῃ κάθε νεαρὸς γραφιάς, ὁ ἴδιος, ποὺ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά δουλεύει σκληρὰ γιὰ τὴ ζωὴ του κι ἀπὸ τὴν ἄλλη — ἀπὸ ἀθῶα μυστικὴ στὴν ἀρχὴ κλίση — γράφει στίχους, γράφει πεζά, πῶς αὐτὸς θὰ εἶναι ἀξιὸς νὰ ξεχωρίζῃ τὸν πρωταρχικὸ νόμον τῆς τέχνης καὶ πῶς θ' ἀποχτήσῃ τόσο ἀγούρα τὴ «συνείδηση τοῦ δημιουργοῦ» καὶ πῶς θὰ ξέρῃ νὰ φυλάῃ αὐτὰ τὰ ἱερά καὶ δισαπράματα, καὶ νὰ τὰ φυλάῃ ἀπὸ φόβο μήπως ὁ Ντάντες τὸν κρεμάσῃ στὸν ἔβδομο κύκλον τῆς Κόλασης του; Ὑποθέτω πῶς, κι ἂν τῷ ξερῇ, θάγραφε... Ἐτσι, ὅσοι πέφτουνε σ' αὐτὸ τ' ἀμάρτημα ἄς μὴν τὸ λένε μῆτε στὸν ἑαυτὸ τους, κι ἄς ἀφήσουν τὸν κ. Βαλέτα νὰ τ' ἀνακαλύψῃ.

Ἐρχομαι στὸ πρῶτο κι ἀναπολόγητο θῦμα τοῦ κ. Βαλέτα, τὸν «Ἰσόβιον αὐλικὸ κι ἀκόλουθο τοῦ Βελῆ Πασᾶ», γιατρὸ καὶ λόγιον Γιάννη Βηλαρᾶ. Ὅμως «Ἰσόβιος αὐλικός» γιὰ ἕνα γιατρὸ δὲ σημαίνει τίποτε. Οἱ σπουδασμένοι στὴν Εὐρώπῃ γιατροί, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς κομπογιαννίτες (ἐμπειρικούς) ἦταν περιζήτητοι στοὺς Τούρκους Πασάδες καὶ στὸ Σουλτανικὸ παλάτι, θέλανε δὲ θέλαν. Οἱ Φαναριῶτες οἱ περισσότεροὶ σπουδάζανε γιατροὶ γιὰ νὰ προχωρήσουνε στὰ τούρκικα σαρὰγια ἔπειτα, δουλεύοντας τοὺς Τούρκους. Ὁ Φαναριώτης δὲν εὐδοκίμοῦσε τραπεζίτης. Ἀφινε τὸ στάδιο τοῦτο ἐλεύθερο στοὺς Ἀρμένηδες σαρὰφηδες, ποὺ ἡ-

ταν τίμιοι καὶ νικούσαν τοὺς πονηροὺς Ρωμιούς σ' αὐτὴ τῇ δουλειᾷ, ποὺ χάριζε δύναμη καὶ πλοῦτη. Ὁ Χιώτης ἔμπαινε στὰ Σουλτανικὰ σαράγια μὲ τὸ ἐμπόριο τοῦ γούναρη καὶ τοῦ τσοχατζῆ. Ἡ ἀρχὴ τῶν Φαναριωτῶν κρατεῖ ἀπὸ τὰ μεταλλεῖα τοῦ Πόντου. Οἱ Μουρούζηδες μπακιρτζήδες ἦτανε, κι ἀφοῦ πλουτήσανε μὲ τὸ ἐμπόριο τῆς Πόλης κατεβῆκαν τέλος ἐκεῖ. Ἄλλοι ἐφοπλιστές, ἄλλοι σιταράδες. Πλοῦταιοι πιά ἔμποροι ὄλοι τους, στέλναν τὰ παιδιὰ τους γιατροὶ νὰ σπουδᾶσουνε στὴν Εὐρώπη. Ἡ δύναμη τοῦ Φαναριώτισμοῦ στυλώθηκε στοὺς γιατροὺς τοὺς φερμένους ἀπὸ τὴν Εὐρώπη.

Καὶ στὰ Γιάννινα, πλούσια μεγάλη χώρα, παρουσιάζεταν ἀνάγκη σπουδασμένων γιατρῶν καὶ μόλις καταφτάναν ἐκεῖ, τοὺς ἀρπάζανε στὰ σαράγια, ὅμως τοὺς δὶναν καὶ καιρὸ νὰ κάνουν τὸ γιατρὸ στὴ χώρα. Καὶ σὲ κάθε ἄλλῃ εὐπορῆ χώρα ὁ σπουδασμένος γιατρός ἦτανε βέβαιος πὼς θ' ἀνοιγε δρόμο καὶ θὰ πῆγαινε μπροστά. Ὁ κ. Βαλέτας νὰ τί συλλογισμοὺς βγάνει ἀπὸ τοῦ Βηλαρᾶ τὸ διορισμό: «Υπάρχουν ὅμως καὶ οἱ ποιητὲς πού... ἀπὸ φιλοδοξία, ἀπὸ ἀρριβισμό, ἀπὸ ἀβουλία ἢ ψυχικὴ ἀχαμνοσύνη ἔτυχε νὰ βρεθοῦν σὲ τυραννικὸ τραπέζι, ἢ νὰμποῦν σὲ ὑπαλλήλικό (I) γραφεῖο συντροφιά μὲ τὴ μούσα τους». Αὐτὴ ἦταν ἡ περίπτωση τοῦ Βηλαρᾶ—γιατρός τοῦ Βελῆ Πασᾶ, ἰσόβιος αὐλικὸς καὶ ἀκόλουθός του. Κατὰ τὸν κ. Βαλέτα, ὁ Βηλαρᾶς ἔπρεπε πολὺ νὰ συλλογιστῆ πρὶν ἀπαντήσῃ στοῦ Βελῆ τὴν προσταγή... Τότε ὅμως ὁ ἴδιος θ' ἀποφάσιζε γιὰ τὸ κεφάλι του. Ὅμως ἄς παραμερίσουμε αὐτὸ τὸ φόβο. Κατὰ τὸν κ. Βαλέτα, θὰ ἦταν περιορισμὸς τῆς ἐλεύθερης σκέψης καὶ παραβίαση τῆς ἱερότητας τῆς ἰδέας τὸ ὅτι ὁ Βηλαρᾶς θὰ δούλευε κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ τοῦ σκλάβου. Ὅμως, καὶ πάλι τὸ λέω, τὸ ἐπιχείρημα εἶν' ἀνιστόρητο. Κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῆς σκλαβιάς Ἰσα-Ἰσα, ζυμώνονται μυστικὰ τὰ μεγάλα ἔργα, τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς τέχνης τὰ ἔργα. Ἡ ἀρματολικὴ ποίηση ἢ ἀθάνατη, ἢ ἀκριτικὴ ἀπὸ τὴ σκλαβιά ξεπηδήσαν καὶ πετάξανε σάν τὸν αἰτὸ ψηλά. Μὰ ὁ ἴδιος ὁ ἱερός ἀγῶνας τοῦ Ἐικοσιένα ἀπὸ τὴ σκλαβιά δὲ βγήκε, ἀφοῦ αἰῶνες ὀλάκερους ἔσκυβε ὁ λαὸς κάτω ἀπ' τὰ δεσμά του; Ὁ ὕμνος τῆς Λευτερίας τοῦ Σολωμοῦ εἶναι τάχα γέννημα ποιητικῆς ἀνεργῆς ὀνειροπόλησης, ἢ ξέσπασμα ἠφαιστειακὸ ποὺ ἢ σκλαβιά αἰῶνες ἔθρεφε τὴ μυστικὴ του δύναμη μὲ τὸ ἀκοίμητο μῖσος ἐναντία στῶν τυράννων τὸν ἀβάσταχτο ζυγὸ; Γενικά, τὰ μεγάλα ξυπνήματα τῶν λαῶν καὶ μαζί μ' αὐτὰ οἱ μεγάλες ποιητικὲς δημιουργίες, ποὺ τ' ἀκολουθοῦν συντροφεμένα μὲ τὸ μαγικὸ ξάνθισμα τῶν ὠραίων τεχνῶν, δὲν εἶναι τάχα παρακόλουθα τοῦ γκρεμίσματος τῆς πλάκας ποὺ βαραίνει στὰ στήθια τῶν λαῶν; Ἡ σκλαβιά λοιπὸν εἶναι ἢ γόνιμη μητέρα τῶν μεγάλων ἔργων. Καὶ ἢ ἀμοιρῆ

Ἑλλάδα τοῦ Ἐικοσιένα, ἂν δὲν τὴν κρατοῦσε μαζί μὲ τὴν Τουρκία καὶ τοῦ Δασκαλισμοῦ ἢ βαρύτερη ἀλυσίδα, θαμπωμένοι τώρα δὲ θὰ θαμάζαμε μοναχὰ τὸν ὕμνο τοῦ Σολωμοῦ, ἀλλὰ ὀλάκερο ξάνθισμα μαγικὸ ποιητικῆς ἀνοιξῆς. Ἀπὸ τοῦ Δασκαλισμοῦ τὴν κατάρρα, τὴν πολιτικὴ ἀνεξαρτησία τὴν ἀκολούθησε νύχτα πνευματικὴ, ποὺ ἀκόμα ζῆ καὶ βασιλεύει πάντα σκοτεινὴ στῆς Ἑλλάδας τὸν ὀρίζοντα.

Τὰ Γιάννινα ἦταν ἀπὸ γιατροὺς ἐπιστήμονες γεμάτα ἀλλὰ καὶ πάλι γιατροὶ ἦταν προσκολλημένοι στοὺς πασάδες, στὸ Βεζύρη μάλιστα. Φαντάζεται λοιπὸν κανεὶς ἂν ὁ Βεζύρης, εἴτε οἱ πασάδες δὶναν ἕναν παρᾶ, ἂν οἱ μισθωτοὶ χριστιανοὶ γιατροὶ τοὺς γράφανε ποιήματα ἢ πεζά. Νὰ δοῦμε ὅμως ὡς ποῦ θὰ προχωρήσουν τοῦ κ. Βαλέτα οἱ πρωτάκουστες θεωρίες. Γράφει γιὰ τὸ δεύτερο «προδότῃ» ποιητῆ, τὸν Ἄθαν. Χριστόπουλο: «Ὁ Χριστόπουλος, τὸ ἴδιον ἰσόβιος ὑπάλληλος κοντὰ στοὺς Ρωμιούς ἡγεμόνες τῆς Ρουμανίας, τιμημένος μάλιστα μὲ μεγάλα ἀξιώματα, ἀρχῶν λεγόταν λογοθέτης καὶ καμινάρης». Τί νὰ πρωτοδιορθώσω ἀπ' αὐτὰ τὰ ζαβὰ πράγματα; Γιὰ νὰ μπῆ κανεὶς στὴν τάξη τῶν Φαναριωτῶν ἢ ἔπρεπε νὰ πάρῃ ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖο τὸ βάπτισμα, δηλ. ἕναν ὀνομαστικὸν τίτλο πατριαρχικὸ ἢ μὲ τὸν καιρὸ νὰ προάγεται στὴ σκάλα τῶν φαναριώτικων ὄχι ἀπλὰ τιμητικῶν τίτλων, ἀλλὰ ἐνεργητικῶν καὶ μισθωτῶν. Καὶ ὁ κ. Βαλέτας φαντάζεται τὸ Χριστόπουλο δημόσιον ὑπάλληλο, σὲ δημόσια μισθωτῆ θέσῃ, ἐνῶ κάθε Φαναριώτης βοεβόντας ἢ πρῶν βοεβόντας εἶχε στὴν ἀόλη του ἕνα κοπάδι τιτλοῦχους. Οἱ Φαναριώτες ἦταν τάξη κοινωνικὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ Σουλτάνος διώριζε ἡγεμόνες στὴ Βλαχία καὶ τὴ Μολδαβία. Τὸ Πατριαρχεῖο πάλι μοίραζε τιμητικοὺς τίτλους κατὰ τὰ θελήματα τῶν δυνατῶν τῆς ἡμέρας Φαναριωτῶν. Κατὰ τίς ὑπογραμμένες σύμβασες ἀνάμεσα Σουλτάνου-Τσάρου, ποὺ μεγάλοι πολέμοι τίς κυρῶσαν, ὁ Σουλτάνος ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ διορίζῃ ἀπὸ τὴν τάξη ἐκεῖνη τῶν πιστῶν του ραγιαδῶν, καὶ κάθε σπῆτι Φαναριώτικο φρόντιζε μὲ τὴν ἀκριβοπληρωμένη φιλία δυνατῶν πασάδων νὰ προβάλλῃ τὸ δικὸ του ἐκλεχτό, γιὰ βοιβόντα—οἱ Φαναριώτες μεταφράζαν «ἡγεμόνες»—ὁποῖον ἤθελε. Τοὺς φόρτωνε τότε ἢ Πόρτα μὲ τίτλους τιμητικῶν καὶ τοὺς ξεκινούσε μὲ μεγάλες πομπές καὶ μὲ τὴν ἀμέτρητην οὐρά τῶν πεινασμένων Φαναριωτῶν πάντα ὑπαλλήλων, πιστῶν τοῦ παντοδύναμου βοιβόντα, καὶ τραβούσανε, λεφούσι ἀπὸ πεινασμένα ὄρνια ἀνυπόμονα νὰ πέσουνε στὸ πλούσιο τραπέζι, στὴν ἀληθινὰ βλοημένη γῆ τῆς «τσάρας» (γῆς τῆς Βλαχίας). Ἀμα ὁ βοιβόντας δὲν τάβγαζε πέρα ἢ παρατέντωνε τὸ σκοινὶ τῆς ἀδικίας στὸ λαιμὸ τοῦ φτωχοῦ Βλάχου, στὴν Πόλη περιμέναν ἄλλοι, ἀπὸ ἄλλα μεγάλα σπῆτια

Φαναριώτικα, χρεωμένοι (συχνὰ πωλημένοι στὸ Πατριαρχικὸ Ταμεῖο), σὲ φριχτὸ σημεῖο ξεπεσμένοι, ὅμως ἔτοιμοι νὰ δανειστοῦν καὶ ν' ἀγοράσουν τὸ βοῖβόντα-λίκι — καὶ τὸ κεφάλι τοῦ παλιοῦ βοῖβόντα πολὺ συχνὰ ἔτοιμο νὰ πέσῃ στὰ πόδια τοῦ Σουλτάνου. Στὴν ἱστορία τῶν Φαναριώτικων οἰκογενειῶν ἀμέτρητη σειρά σφαγμένων ἀδικῶν βοῖβοντάδων, ὅμως καὶ μεγάλων δραγουμάνων τῆς Πόρτας (καθ' αὐτὸ Ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν) ἢ μεγάλων δραγουμάνων τοῦ Στόλου — γιατί κι αὐτὰ τὰ δυὸ ἐπίσημα ἀξιώματα ἦταν ἀποκλειστικὸ προνόμιο Φαναριώτικο. Στὸ μεταξύ αὐτῆς τῆς ζωῆς τοῦ πλοῦτου, τῶν μεγαλείων, τῆς θανάσιμης φαγούρας, τῆς ταπεινῆς κολακείας, ραδιουργίας, ἀνησυχίας καὶ τῆς κρεμασμένης ἀόρατης ξέω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ ξύλινου, ἡγεμονικοῦ ἀρχοντικοῦ παλατιοῦ τῆς κάθε δυνατῆς Φαναριώτικης οἰκογένειας, μαχαίρας τοῦ Τζελάτη, οἱ Φαναριῶτες τρυφούσανε στὴ χλιδῆ, τὴν ἀπόλαψη, στὴν καλλιέργεια τῆς γλώσσας τῶν προγόνων, στὴν προγονομανία, τὴν προστασία τῆς Παιδείας κ' ἔτσι εἶχανε πλάσει, χωρὶς ὁ Σουλτάνος νὰ νοιάζεται γι' αὐτό, μιὰ καλλιεργημένη ζωὴ μέσα στὴν Πόλη μὰ καὶ στὴ Βλαχιά, ὅπου ἡ ἑλληνικουρά, οἱ ξένες γλώσσες χορεύανε ζευγάρια ἀδερφικά, ὅπου ἡ ποίηση ἢ δασκάλικη ἦταν καθημερινὴ δουλειὰ ἀγοριῶν καὶ κοριτσιῶν, ὅπου, κοντὰ στὸ Χριστόπουλο, ἀμέτρητοι γνωστοὶ κι ἀγνωστοὶ ποιητάδες καλλιεργούσαν, ἀφοῦ δὲ νομίζαν ἄλλο πιὸ φιλόκαλο, εὐγενικὸ καὶ ἀξιο τῆς δόξας τῶν προγόνων ἀπὸ τὴν ποίηση, ἀλλὰ μαζὶ μ' αὐτὴ καὶ τίς ξένες γλώσσες, πρόστατεύαν τέλος πλουσιοπάροχα τὰ σκολαστικά σκολιά κ' ἐλπίζανε μ' αὐτὰ νὰ φτάσουνε μιὰ μέρα στὴ δόξα τὴν προγονικὴ. Θεμέλιο δὲ αὐτῆς τῆς μάταιης κ' ἐπιδειχτικῆς σπατάλης ἦταν τ' ἀμύθητα εἰσοδήματα τῆς Βλαχομολδαβίας. Ἐκεῖ χιλιάδες «δημόσιοι ὑπάλληλοι», τσιράκια τοῦ ἀφέντη βοῖβόντα, βυζαῖναν τὸ φτωχὸν ἀλλόγλωσσο λαό, κι ἄλλες χιλιάδες πλουτίζαν ἀπὸ τὸ νοίκιασμα τῆς γῆς τῆς πλουσιοπάροχης καὶ τὸν ἰδρωτὰ τοῦ φτωχοῦ τσαράνου.

Κάθε ὅμως ἀρχοντικὸ φαναριώτικο, ἐνῶ πρόστατευστὴν Πόλη καθὼς καὶ στὴ Βλαχιά τὰ κοινοτικὰ σχολιά, ὅπου ἡ προγονικὴ τάχα γλώσσα, καθ' αὐτὸ ἔγα ξερὸ κι ἄχαρο δασκάλικο, τεχνητὸ κατασκευάσμα, διδασκώτανε μ' ὄνομαστοὺς δασκάλους, δὲν καταδεχόντανε κατὰ κανόνα νὰ στέλνῃ ἐκεῖ τ' ἀγόρια του. Στὸ σπίτι του, χωρὶς ἐξαίρεση, δασκάλοι εἰδικοί στὸ προγονικὸ ἰδίωμα διδάσκαν ἀγόρια καὶ κορίτσια. Τ' ἀποτέλεσμα ἦταν ἴδιο τὸ παλιὸ βυζαντινὸ, ὅπου βασιλόπουλα καὶ βασιλοπούλες τρυφερῶς μιλοῦσαν ἀρχαῖα ἑλληνικά, ξερὰ σκολαστικά τοῦ τελευταίου ξεπεσμοῦ, καὶ ὅσο προχωροῦσε ἡ μετουσίωση τοῦ μεγάλου ὀργανωμένου Ρωμαϊκοῦ Ἀνατολικοῦ Κρά-

τους τοῦ Μ. Κωνσταντίνου σὲ κράτος Ἑλληνικὸ, τὸ καύχημα τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν, τὸ κράτος αὐτὸ ἔπεφτε, ὡς που τέλος ἀθλιο χάλασμα «κλασσικὸ», ἀξιο τῆς δόξας τῶν παλιῶν προγόνων, ὁ ἀλύπητος Τούρκος καταχτητὴς τῶκαμε καπνὸ καὶ στάχτη, ὅπως τοῦ ἀξίζει. Γιατὶ τὰ Κράτη δὲ ζοῦνε μὲ τὴ νεκρὴ γραμματικὴ. Γυρίζω στοὺς Φαναριῶτες καὶ στὸν κύριο Βαλέτα.

Ὁ Φαναριώτης πάλι ποιητὴς Ἀθ. Χριστόπουλος ἦταν κι αὐτὸς «προσκυνημένος», ὅπως ὁ Βηλαρᾶς. Φαίνεται, πιστεύει ὁ κ. Βαλέτας, πὼς πρέπει ἕνας ποὺ γράφει νᾶχη ὑποχρεωτικὰ ἀδειο τὸ στομάχι, κ' ἔτσι ἡ ποιητικὴ του συνείδηση νὰ μὴ σκύβῃ μπροστὰ σ' ἀφέντη — ποιὸν ὅμως ἀφέντη; Σὲ ποιὸν ἔσκυψε ὁ Βηλαρᾶς ξέω ἀπὸ τὰ γιατρικὰ του χρέη, ποὺ μὲ λεύτερο νοῦ καὶ καρδιά τὰ ὑπηρετοῦσε; Ὁ Χριστόπουλος πάλι ἦταν πολὺ περισσότερο λυτρωμένος ἀπὸ βάρη ἐπαγγελματικὰ φίλος καὶ συγγενῆς ἀνάμεσα σὲ συγγενεῖς καὶ φίλους, δάσκαλος στὴν ἀρχὴ σὲ σπίτια Φαναριώτικα, εἶχε σπουδάσει κι αὐτὸς γιατρικὴ, ὅπως οἱ περισσότεροι Φαναριῶτες, ἔπειτα πῆρε καὶ δικαστικὸ ἀξίωμα κοντὰ στὸ βοῖβόντα τῆς Βλαχιάς Α. Μουρούζη. Ἡ ζωὴ του περνοῦσε ὡρετὴ καὶ γεμάτη ἀπὸ κάθε λογῆς πνευματικὰ γυμνάσματα, ὅπως δῶν τῶν Φαναριωτῶν προικισμένος μὲ φυσικὴ κλίση στὰ γράμματα, λυτρωμένος ἀπὸ κάθε λογῆς οἰκονομικὲς σκοτοῦρες, τιμημένος ἀνάμεσα στοὺς ἀνώτερούς του Φαναριῶτες, πὼς φαντάστηκε ὁ κ. Βαλέτας πὼς ἦτανε κι αὐτὸς «προσκυνημένος»; Κάθε ἄλλο παρ' αὐτό. Ἡ ζωὴ του πέρασε πλέοντας μέσ' στὸν πλοῦτο, τὴν καλοφαγία, τὸν ἔρωτα καὶ τὸ τραγοῦδι: Ἐχοντας καὶ φλέβα ἐπιστημονικὴ, κατάγινε μὲ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ὅτι δηλαδὴ ἔκαμε κι ὁ Βηλαρᾶς ἐπιβάλλοντας τὴ ζωντανὴ γλώσσα σ' ὄλα τὰ εἶδη τοῦ λόγου, ὁ Χριστόπουλος τῶκαμε μ' ἄλλον τρόπο: Ἄν καὶ ζοῦσε σὰν κατώτερος αὐλικὸς πάντα τῶν τρανῶν, ἀνάμεσα σὲ κοινωνία γλωσσικὰ τυφλωμένη ἀπὸ τὴν προγονομανία τῆς, τόλμησε κ' ἔσπρωξε μὲ τὰ ποιητικὰ του ἔργα καὶ μὲ τίς θεωρητικὲς του μελέτες τὸ Φαναριώτικο οἰκοδόμημα τοῦ ψυχροῦ δασκαλισμοῦ τόσο κοντὰ στὴ δημοτικὴ γλώσσα, ποὺ αὐτὸ μοναχὰ τὸ σημαντικώτατο κατόρθωμα θάφτανε ν' ἀσθανασίση τὸν Χριστόπουλο στὴν ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ὅχι μοναχὰ λοιπὸν δὲν ἦτανε «προσκυνημένος» (=σκλάβος τυραννικῶν ἀφεντάδων), ἀλλὰ κατάφερνε νὰ σύρῃ στὴ γνώμη του καὶ νὰ ὑποτάξῃ ὅλη τὴν παντοδύναμη, ἀνώτερα μορφωμένη καὶ μαθημένη νὰ προστάξῃ ἀριστοκρατικὴ τάξη τοῦ Φαναριωτισμοῦ, ποὺ ἔσπρωξε ἀπὸ τὴ μύτη καὶ Σουλτάνους καὶ Πασάδες κι ὅλη τὴν Τουρκιά. Φτάνει νὰ διαβάσῃ κανεὶς τίς τόσο ὠραῖα τυπωμένες ποιητικὲς συλλογὲς τοῦ Χριστόπουλου στὴν Πόλη καὶ στὴν Εὐρώπη γὰ νὰ

νοιώση ἀμέσως πὼς ὁ ποιητὴς ἔπλεε μακάριος σὲ πέλαιγος πλούτου καὶ ὕλικῆς ἀνεσης. Ποιητὴς βακχικός, ἐρωτικός, ἀνακρεοντικός, λυρικός καὶ ὄχι σπάνια κάπως ἀνοστος ἀπὸ τὸν πολὺν ἀγῶνα νὰ δείξη πνέμα περισσόν. Καὶ σημειώσατε πὼς πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ Βηλαρά ἀρχισε ὁ Χριστόπουλος νὰ γράφῃ ποίηση κ' ἔτσι οὔτε μιμητὴς δὲ στάθηκε ἀλλουνοῦ, παρά ἦταν πρωτότυπα ἐμπνευσμένος μεταρρυθμιστής. Αὐτὸν λοιπὸν τὸν θαυμάσιο γιὰ τὴν ἐποχὴ του κι ἀπόλυτα ἀνθρώπιν ἐλεύτερο ὁ κ. Βαλέτας τονὲ θέλει «προσκυνημένο» πολὺ ἄσκημη ὁμῶς ἔκαμε ἐκλογή γιὰ νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἀλλόκοτη θεωρία του στοὺς δυὸ ἀθάνατους Δασκάλους τῆς πνευματικῆς κ' ἐθνικῆς μας ἀναγέννησης.

Ποῦ εἶναι λοιπὸν, καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, τοῦ Φαναριώτη ποιητῆ ἢ αὐτοταπεινώσι, ἢ καταπάτησι κανενὸς ἠθικοῦ νόμου, νόμου πρωταρχικοῦ καὶ λοιπὰ κολοκύθια; Δὲ μπορεῖ τάχα ἕνας μὲ χαρίσματα πνευματικὰ λογιώτατος, ποῦ στὸ γραφεῖο του δουλεύει καὶ προσκυνάει τὰ γράμματα, νὰ φροντίζῃ καὶ γιὰ τὸ ψωμί του; Ὁ Σολωμὸς εἶχε βέβαια κ' ἔτρωγε, εἶχε κί ὁ Βαλαωρίτης, ὁμῶς οἱ περισσότεροὶ γραφιάδες, καλοὶ-κακοί, ἀσήμαντοι-σημαντικοί, πάντα δουλεύανε γιὰ τὸ ψωμί τους. «Θὰ μιλοῦσα», γράφει ὁ κ. Βαλέτας, «γιὰ τὸν ἀξιωματικὸ Ζαλοκώστα καὶ μερικοὺς ἄλλους, ὡς τὸν Παλαμᾶ, γραμματικὸ στὸ Πανεπιστήμιο, προπύργιο τοῦ λογιωτατισμοῦ...». Ὁ Ζαλοκώστας ἦταν ἀγωνιστὴς τοῦ Εἰκοσιένα καὶ μ' αὐτὴ τὴν παράδοσι ἔγραψε στὴ δημοτικὴ ἂν ὁμῶς ἦταν ἀξιωματικὸς κατώτερος τῆς Χωροφυλακῆς, δὲν πιστεύω κι αὐτὸς νὰ καταπατοῦσε τὴ συνείδησίν του ἔσφιγγε τὴν καρδιά του, ἔσκυβε στὴ δουλειά του, κι ἅμα εὗρισκε τὴν καλὴ στιγμὴ, ἔπιανε καὶ τὸ κοντύλι. Τί νὰ κάμῃς, κύριε Βαλέτα; Συχώρα καὶ τὸν Παλαμᾶ καὶ νᾶσαι βέβαιος πὼς κανένα νόμον ἠθικὸ δὲν καταπάτησε, παρά ὑπάκουσε στὴ σκληρὴν ἀνάγκη. Φαντάσου, ἀλύπητε, ἀλύγιστε κύριε Βαλέτα, ἂν φυλάγαμε ὅλοι οἱ γραφιάδες τοὺς δρακόντιους νόμους σου, ποῦ θὰ φτάναμε. Ἄν ὁ Πορφύρας ἔζησε ἀγαμὸς χωρὶς σκοτούρες, γιὰτὶ ψωμί εἶχε καὶ ζούσε, κ' ἔγραφε, ὁμῶς ὁ Κρυστάλλης, φτωχός, πέθανε φτισικός, ὁ Καρκαβίτσας τὸ ἴδιο φτισικός, δουλεύοντας στρατιωτικὸς γιατρός ὁ Παπαδιαμάντης, ἀφοῦ μιὰ ὀλάκερη ζωὴ τὴν πέρασε ψευτοζώντας σὲ μαγέρικα τῆς Ἀθήνας, τελείωσε ἀλκοολικός. Συχώρεσέ τους ἀλύγιστε, ἀλύπητε κύριε Βαλέτα, στὴν Κόλασι τοῦ Ντάντε μὴν τοὺς στείλῃς, φτάνουν ὅσα περάσανε σ' αὐτὸν τὸν κόσμον.

Ὁ Βηλαράς, γράφεις, δούλευε σὲ ξένον τύραννο, ὁ Χριστόπουλος στὸν ὁμοεθνή ἀφέντη... Ὅχι, κύριε Βαλέτα, φαντασίαι σου εἶν' ὅλα αὐτά. Ἡ ἐλεύτερη συνείδησι κάθε ἀνθρώπου δὲ δουλεύει σὲ δεσπότη,

ζῆ ἐλεύτερη, ἴσα-ἴσα ὅσο πιέζεται, τόσο γιγαντώνεται στὴν ἀντίστασίν της. Καὶ πάλι ὁμῶς ἐδῶ, στὸ ζήτημα Βηλαρά δὲν ὑπάρχει «τύραννος». «Ὁ Βηλαράς πέρασε τὰ χρόνια του ἡσυχῶς κοντὰ στὸ Βελή». Ποτέ, εἶπα, ἕναν παρὰ δὲ δὶναν οἱ Τούρκοι ἀφεντάδες γιὰ τοὺς χουσεμκιάρηδες (ἀνθρώπους τοῦ σπιτιοῦ τους Χριστιανούς), παρὰ μοναχὰ τοὺς θέλανε πιστοὺς ραγιαδες. Καμμιά τυραννία δὲν ἀσκήσαν οἱ Τουρκαλάδες στοὺς ραγιαδες λογιώτατους, στὰ σκολιά τους τὸ ἴδιο ἄλλὰ καὶ οἱ Φαναριῶτες στοὺς λόγιους, τὸ ἀντίθετο μάλιστα, ἦταν προστάτες τῶν γραμμάτων γενναῖοι, μόνο ποῦ γράμματα γι' αὐτοὺς ἦταν τὰ «ψευτοκλασικά». Ὅμως μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Χριστόπουλου χωριστήκανε σὲ δημοτικιστὲς καὶ «προγονόπληχτους», ποῦ τοὺς λέμε τώρα, σεβόντανε μάλιστα τίς γνώμες καὶ τῶν πρώτων, οἱ δεύτεροι, μάλιστα πολλοὶ ὅπως ὁ Ἄλ. Μαυροκορδάτος, φανατικὸς ἀκόλουθος τῆς νέας θεωρίας. Ὁ Μαυροκορδάτος ἔσπασε τὸ κεφάλι τοῦ φανατικοῦ σχολαστικοῦ δασκάλου του Νεόφυτου Δούκα στὸ Μπουκουρέσι.

Ὅσο γιὰ τὸ Χριστόπουλο, ὁ χαλασμός τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Πόλης ἀπὸ τὸ σηκωμὸ τοῦ Εἰκοσιένα, ποῦ τὸν προκαλέσαν οἱ Φιλικοί, ἔμποροι καὶ λογιώτατοι, ξενιτεμένοι ἀπὸ παιδιὰ στὴ Ρωσία καὶ στὴ Βλαχία, ὅπου ζώντας πλάθαν ἄλλη φανταστικὴ Ἑλλάδα ἴδια καὶ ἀπαράλλαχτη, κατὰ τὰ μυαλά τους, μὲ τὴν ἀρχαία, τὴν Ἰδανική, καὶ ξεκινώντας ἀπὸ τὸ πατριωτικὸ τους κέντρο, τὴν Ἔδρα τῆς Φιλικῆς, τὴν Ὀντέσσα, καὶ σπέρνοντας τὸ χαλασμό μὲ τ' ἀμελέτητὸ τους κίνημα στὴ Βλαχία, στὴν Πόλη καὶ σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα, καὶ σπέρνοντας στὸ χαμὸ τὸν τεράστιον κόσμον τοῦ Φαναριώτικου ὀργανισμοῦ, δὲ μπορούσανε παρὰ νὰ γίνουνε μισητοὶ στοὺς ἴδιους Φαναριῶτες κ' ἐκεῖνοι καὶ ἡ Φιλικὴ τους καὶ ἡ ἐπανάστασί τους. Στὴν Ἑλλάδα, ἔξω ἀπὸ τὸ Μαυροκορδάτο, τὸν κακὸ δαίμονα τῆς Ἰερῆς μας ἐπανάστασις, γιὰ τίς καταγθόνιαι κακοποιεῖς φιλοδοξίαι του, εἶναι ζήτημα ἂν κατεβήκανε δυὸ δεκάδες ἀκόμα ἄλλοι Φαναριῶτες, τόσο τὸ ξαφνικὸ κίνημα ἦτανε γι' αὐτοὺς ἀντιπαθητικὸ κι ὀλέθριο. Ὁ Χριστόπουλος, ἀφοῦ γίνηκε ἡ Ἑλλάδα βασιλείο, τότε μοναχὰ ἔφτασε στὸν Πειραιᾶ, ἀλλὰ γύρισε καὶ πάλι πίσω, καὶ δὲν ξαναφάνηκε, οὔτε τὴν Ἀθήνα θέλησε νὰ τὴν ἴδῃ ποτέ. Ὅλοι λοιπὸν οἱ Φαναριῶτες, κι ὁ Χριστόπουλος μαζί, μέγανε μὲ τὸ στεῖρο μῖσος τους ἐναντία στοὺς Φιλικούς, καὶ τέλος γυρίσανε στὴν Πόλη καὶ φιλιωθήκανε μὲ τὸν παλιὸν ἀφέντη τους, ὁμῶς καὶ πάλι ὄχι ἀργά. Ὁ κ. Βαλέτας μὲ φρίκη παρασταίνει τὸ Χριστόπουλο νὰ βρίζῃ τοὺς Φιλικούς καὶ νὰ τοὺς καταριέται, νὰ στιγματίζῃ καὶ τὸν ἡρώα Παπαφλέσσα. Τοὺς Φιλικούς τοὺς στιγματίσε καὶ τοὺς ἀποκήρυξε ὁ ἴδιος ὁ Ἄλ. Ὑψηλάν-

της, πρῶτος ἀνθρώπος πού δὲν ἤξερε κι αὐτὸς ὅπως κ' ἐκεῖνοι, Ἑλλάδα τί θά πῃ, τοὺς ἀφώρισε ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ἀπάνω στὸ ἱερὸ βῆμα αὐτόβουλος, κι ὄχι κατὰ σουλτανικὴ προσταγή, ὅπως θέλουν οἱ ἐκδότες τῶν ἀπάντων του συγγενεῖς του νὰ τὸν παραστήσουν τέλος τοὺς ἀφώρισε ἀνεπίσημα καὶ ὁ Οὐγκροβλαχίας Ἰγνάτιος (τὸ γράμμα του μαζί μ' ἄλλα πολλὰ εἶναι στὰ χέρια μου). Ὅσο γιὰ τὸν Παπαφλέσσα, πού εἶχε φύγει κι αὐτὸς παιδί ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, καὶ γυρίζοντας Φιλικὸς μὲ τὴν τυφλὴν ὁρμή του νὰ προστάζῃ τοὺς φρόνιμους προύχοντας τοῦ Μοριᾶ, καὶ μόνο μὲ τὸ δικαίωμα πού τοῦχε δώσει ἡ Φιλική, ὁ Γερμανὸς Πατρῶν γράφει στὰ ἱστορικὰ «ὑπομνήματά» του, Ἀθήνα, 1837, σ. 9. «Ὁ δὲ Δικαῖος, ἀνθρώπος ἀπατεῶν καὶ ἐξωλέστατος, περὶ οὐδενὸς ἄλλου φροντίζει εἰμὴ τίνι τρόπῳ νὰ ἐρεθίσῃ τὴν ταραχὴν τοῦ ἔθνους διὰ νὰ πλουτίσῃ ἐκ τῶν ἀρπαγῶν, τοὺς ἐβεβαίωεν, ὅτι εἶναι τὰ πάντα ἔτοιμα, πλάττων μιλλιούνια ἄσπρα κατατεθειμένα εἰς διάφορα ταμεῖα». — Ἦτανε, καθὼς βλέπετε, ὁ τυφλὸς ἐκβιαστὴς τοῦ σηκωμοῦ, — καὶ φοῦρνοι ἄς μὴν καπνίζαν. Ἀφοῦ ὅμως δὲν τὸν ἀκολούθησε ὁ προσεχτικὸς Μοριάς, στὰ 1825, βρέθηκε ἐνωμένος πιστὰ μὲ τὴν κυβέρνησι Κουντουριώτη, πού ἀνάλαβε νὰ συμμαζέψῃ τοῦ Μοριᾶ τὴν ἀντίστασι καὶ νὰ πολεμήσῃ ἔπειτα τὴν ἀπόβασιν τοῦ Ἰμπραῖμ. Τότε ὅμως ὁ Μοριάς, πληγωμένος στὴ φιλοτιμία του, δὲ θέλησε νὰ πολεμήσῃ κάτω ἀπὸ κυβέρνησι μισητῆ, κι ἀρνήθηκε κάθε βοήθεια. Τότε ὁ Παπαφλέσσας θέλησε νὰ δείξῃ στοὺς συμπατριῶτες του Μωραῖτες μὲ φράσεις πολὺ προσβλητικὰς, πὼς ὑπάρχουν κι ἄλλα παλληκάρια ἄξια νὰ πολεμήσουν τὸ Μπραῖμ. Κίνησε λοιπὸν ἀπὸ τ' Ἀνάπλι μὲ τούμπανα καὶ πίπιζες καὶ μὲ τὴ συνοδεία κακῆς διαγωγῆς γυναιῶν, θέλοντας μ' αὐτὰ νὰ τραβήξῃ κοντὰ του πολεμιστάδες. Ἀπειροσ καθὼς ἦταν, ἐμπλεξε ἄσκημα μὲ τὰ γαλλικὰ ἐπιτελεῖα τοῦ Μπραῖμ, καὶ σκοτώθηκε. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορία, κι ὄχι ἡ δική σου, πού μοιράζεις δικαιοσύνη ἀνάμεσα σὲ ἱστορικὰ πρόσωπα χωρὶς δίκια ζυγαριά, κ. Βαλέτα.

Ἡ ἀνέλπιστη πολιτικὴ ἀνεξαρτησία, πού ἀπόλαψε ἡ ματοκυλισμένη φτωχὴ Ἑλλάδα μὲ τὴ βοήθειαν τῆς Εὐρώπης, ὁ τρομερὸς κίντυνος πού ἔτρεξε καὶ δὲν ἔπεσε πάλι στὰ νύχια τοῦ ὄμοῦ τυράννου, φανήκανε σὰ θᾶμα στὸν ἐπαναστάτη λαό, καὶ δόξασε τὴ μοῖρα του πού ἀξιώθηκε νὰ ἰδῇ αὐτὸ τὸ θᾶμα. Οἱ παλαιοὶ Φιλικοὶ τότε γεμίσαν τὴν Ἑλλάδα μὲ τὰ βιβλία τους, λέγοντας πὼς ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα τοῦ θριάμβου ἦτανε δική τους, ἂν καὶ ἀληθινὰ τὸ ἔργο τους δὲν ἦταν τίποτ' ἄλλο παρὰ διάδοσι κατηχητικῆ, παράγγελμα μοναχοῦ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, καὶ ὅσο γιὰ προετοιμασίαι πολεμικὰς, ἐφόδια, σκέδια

πολεμικὰ, διορισμοὺς τοπικῶν ἀρχηγῶν, ἐκτελεστικῶν ἀνώτατων ἀρχῶν, ὁδηγίαι γιὰ τὴν κατοχὴ τῶν παραμελημένων ἀπὸ τοὺς Τούρκους φρουρίων, αἰχμαλωσία τῶν ντόπιων Τούρκικων πληθυσμῶν κλπ., οἱ σοφοὶ αὐτοὶ καλαμαράδες, ξένοι ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, μὲ τὸν ἀνώτατο ἀρχηγό τους Ὑψηλάντη ξένο, ἔρημοι καὶ χωρὶς κανένα ὀλικὸ μέσο, τρέμοντας γιὰ τὴ ζωὴ τους οἱ ἴδιοι κατὰ τ' ἀποστολικά ταξίδια τους, κιντυνεύοντας κι ἀπὸ Τούρκους κι ἀπὸ χριστιανοὺς κακοποιούς, τὸ ἔργο τους τὸ κατηχητικὸ ἦταν πολὺ περισσότερο περιωρισμένο παρὰ ὅσο μετὰ τὸ τέλος τοῦ Ἀγῶνα τὸ παβασεῖσαν. Ἡ γνώμη πάλι τοῦ λαοῦ, πού νόμισε τ' ἀπόχτημα τῆς λευτεριάς του δῶρο τοῦ Θεοῦ, χαρισμένο μὲ τῶν Φιλικῶν τὸ χέρι, βοήθησε στὴν τεράστια διαφήμισιν τῶν Φιλικῶν. Ἀπὸ τότε ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία θεωρήθηκε ὄχι μοναχὰ ἄξια τῆς ἐθνικῆς αἰώνιας εὐγνωμοσύνης, ἀλλὰ κάτι σὰν ἱερὸ, ἀλάθευτο κι ἀνέγγιχτο ἀγαθὸ. Καὶ ὁ ἐλεύτερος λαὸς τῆς Ἑλλάδας ἀκόμα καὶ τῶρα δὲ διδάχτηκε ἓνα μάθημα σκληρὸ: Τῶν Φιλικῶν καλαμαράδων τ' ὄνειρο τὸ φορτωμένο μὲ τόσες ἀμετρες ἐλπίδες, ἀφοῦ ἦταν ἀπερίγραφα ἀμελέτητο, ἀνόητα γυμνὸ ἀπὸ κάθε ἐτοιμασία, θᾶμα εἶναι πού δὲ χρεωκόπησε καὶ τὸ ὅτι ἐγίνε αὐτὸ τὸ θᾶμα, καὶ μέρος μικρὸ τῆς ἐλληνικῆς πατρίδας λευτερώθηκε, ὁ ἄμαθος λαός, τυφλός, δὲν κύταξε ποτὲ τὸ τί ἔχασε, ἀλλὰ μοναχὰ τὸ τί κέρδισε, κ' ἔτσι νόμισε πὼς ὅ,τι ἀπόλαψε ἦταν ὄλο ἐκεῖνο πού ζητοῦσε. Καὶ ἦτανε γραφτό του ὕστερα, αἰῶνα ὀλάκερο ν' ἀγωνίζεται, νὰ πολεμᾷ, νὰ πέφτῃ σὲ ντραπὲς πολεμικὰς, γιὰ ν' ἀποκαταστήσῃ κομμάτι μὲ κομμάτι ὅ,τι εἶχε μείνει σκλαβωμένο τῆς ματωμένης γῆς τῶν προγόνων του. Λοιπὸν ὁ λαός, τυφλός καθὼς εἶπα, δὲν ἔνοιωσε ἓνα δεῦτερο πρᾶμα πολὺ σημαντικώτερον: Ἄν ἡ ὀργάνωσι τῆς Φιλικῆς ἦτανε σοβαρὴ, ὁ ἀρχηγός της ὄχι τόσο ἀνίκανος, χωρὶς συμβούλους πού νὰ ξέρουνε τὸν τόπο, γιὰ τὸν ὁποῖον αὐτὸς ἀπὸ παιδί μεγαλωμένος στὴ Ρωσία ἰδέα δὲν εἶχε, τὸ ἴδιο κι ὁ ἀδερφός του πού κατέβηκε μὲ τ' ὄνομα τοῦ ἀδερφοῦ του νὰ διοικήσῃ τὴν Ἑλλάδα, γενναϊόκαρδος ἀλλὰ τρομερὰ κουτός, ἂν ἀκόμη, δὲ λείπαν ὄσες ἀθλιότητες συνέβησαν κατὰ τὰ χρόνια τοῦ πολέμου, σπαράγμοι ἐσωτερικοὶ, ἀρπαγὴ καὶ κατάχρησι, παραλυσία λαοῦ, στρατοῦ, λιποταξία κι ἀναντρία, τότε θᾶπερι ἡ Τουρκία. Καὶ δὲν ἔπεσε — καὶ ἡ ἴδια τὸ κατάλαβε πὼς τὴ γλύτωσε φτηνά. Ἀπὸ τὰ τότε ἔπρεπε χάρη νὰ χρωστάῃ σ' ἐκείνους πού τῆς δώσανε τόσο φτηνά ἓνα μάθημα ἤρθε στὰ σύγκαλά της, δυνάμωσε, κ' ἐγίνε πῶς ἐπίφοβη ἀπὸ πρῶτα. Δηλ. συνέβηκε τὸ ἴδιο πού ἐγίνε κ' ἐπὶ Βενιζέλου, τοῦ κούφιου αὐτοῦ καὶ ὕστερικοῦ πολιτικοῦ ἡ διάταξι ἡ γελοία τῆς συνθήκης τῶν Σεβρών, πὼς ἡ Τουρκία θᾶχανε τὴν Πόλιν ἂν δὲ φύλαγε

τῆ συνθήκη, ξύπνησε τὸ ἔθνικὸ αἶσθημα τῶν Τούρκων καὶ γέννησε τὸ μέγαλον Κεμάλ, τὸν ἀληθινὰ μέγαλον Τούρκο πατριώτη, ποὺ ἔβαλε τὰ γυαλιὰ στὸν ἀνυπόμονο, βιαστικὸ Βενιζέλο.

Ἐδῶ τελειώνει τὸ ζήτημα Χριστόπουλου γυρίζω στὸ Βηλαρά. Ὁ κ. Βαλέτας μᾶς χαρίζει ἕναν ὄρισμό τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου τοῦ Βηλαρά παράξενο, παράβολο· ἐνῶ στὴ διατύπωση λογικοῦ ὄρισμοῦ χρειάζεται ψυχρὴ κρίση, τάξη καὶ ἐπιποτεία κάπως λακωνικὴ, ἀλλὰ καὶ συντομία. Καὶ πρὶν ὁμῶς σᾶς δώσω τὸν ὄρισμό του, ἀνάγκη νὰ σκολιάσω μιὰ φράση του σκετικὴ μ' αὐτόν: «Ὁ Βηλαράς πέρασε τὰ χρόνια τοῦ ἥσυχος κοντὰ στὸ Βελή, συντηρώντας τὴν κομψὴ παράδοση τῆς ποιητικῆς». Πάλι ἡ μανία νὰ μπλέκῃ τὰ γραψίματα τοῦ Βηλαρά μὲ τὰ γιατρικὰ χρέη του κοντὰ στὸν Τούρκο πασά. Καὶ δὲν ἦταν τὰ χρόνια τοῦ ἥσυχου; Ὁ Βηλαράς ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά γιατρός τῆς χώρας, ἀλλὰ πρῶτα καὶ κύρια γιατρός τοῦ πασά, ἦταν ἀναγκασμένος νὰ τὸν ἀκολουθῇ σ' ὅλες τὶς ἐκστρατείες του, Ἀρβανιτῶν, Μοριὰ, Βουλγαρία, Θεσσαλία· ἔτσι ταξιδεύοντας γνῶρισε τὰ Μπαλκάνια καὶ τέλος ξαναγύρισε στὰ Γιάννινα. Νὰ τώρα καὶ ὁ περίφημος ὄρισμός: «Συντηρώντας τὴν κομψὴ παράδοση τῆς ποιητικῆς (ἴσως ὁ ἴδιος ὁ Βελῆς τοῦ διόρθωνε καὶ τὰ γραψίματα), ἔγραφε μύθους καὶ σατυρικά (σ. τίποτε ἄλλο;), ξέσπασε ὁμῶς τὸ ἐπαναστατικὸ τῆς δυνατῆς του φύσης στὸ γλωσσικό...». Πῶς νὰ συμβιβάσῃ κανεὶς τώρα τὸ ὅτι ζοῦσε ἥσυχος κοντὰ στὸν πασά μὲ τὸ «ἐπαναστατικὸ τῆς δυνατῆς του φύσης»; Ὁ Βηλαράς, σὰν ψυχραῖμος, μ' ἀχάλαστη καρδιά, Ἠπειρώτης δὲν εἶχε τίποτε τὸ ἐπαναστατικὸ στὸ φυσικό του. «Ἐδῶ κρύβεται ἡ ψυχολογικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐρμηνεία τοῦ γλωσσικοῦ του ριζοσπαστισμοῦ...». Λίγο ἀκόμα καὶ θὰ μᾶς παραστήσῃ, κ. Βαλέτα, τοῦ Βηλαρά τὸ μετρημένο κίνημα σὰν καμιὰ μπόμπα γλωσσικὴ, ἴδια μὲ τοῦ ψυχαρισμοῦ τὸ ξαφνικὸ πολύκροτο κίνημα. Πόσο ὁμῶς δὲν ξέρεις τὴν Ἠπειρώτικη φύση καὶ φτάνεις νὰ γράψῃς ἀκόμα χειρότερα καὶ παραλογώτερα· «γι' αὐτὸ παρουσιάστηκε μὲ τόσο βίαιο καὶ καταλυτικὸ φανατισμό»!! Κύριε ἐλέησον... Τύπος δὲν ὑπῆρχε τότε στὰ Γιάννινα, καὶ τὰ ἔργα τοῦ Βηλαρά μείγαν ἀνέκδοτα τὰ περισσότερα καὶ δημοσιεύτηκαν πολὺ μετὰ τὸ θάνατό του. «Ζοῦσε ἀπομακρυσμένος κι ἀποξενωμένος ἀπὸ τὰ λημέρια τοῦ λογιωτατισμοῦ». Ποιὰ λημέρια; Στὰ Γιάννινα, ἐπὶ Ἀλῆ; Λημέρι τοῦ λογιωτατισμοῦ τότε ἦταν μόνο ἡ Πόλη, ποὺ βρισκόταν ἀπ' τὰ Γιάννινα πολὺ μακριά. «Στὸ πρόσωπο τοῦ λογιώτατου ὑποκατάστησε τὸν ἔθνικὸ τύραννο», μὴ μπορώντας δηλ. νὰ χτυπήσῃ τὸν Τούρκο, ποὺ ἦτανε δοῦλος του, ξεθύμανε στὸ λογιώτατο». Πῶς; Ὁ Βηλαράς στίς «φιλολογικὲς γραφές» του, τὸ θαυμάσιο γλωσσικό

κήρυγμα, ποὺ ἐγὼ ἀξιώθηκα νὰ τὸ βρῶ καὶ νὰ τὸ δημοσιέψω, ὁ Βηλαράς συζητεῖ μὲ ὑποθετικοὺς λογιώτατους... Ὅσο γιὰ τὸν «Ἐθνικὸν Τύραννο», δὲν εἶχε φτάσει ἡ ὥρα ἢ ἱερή, κ' ἕνας γιατρός μονάχος κίνημα ἔθνικὸ δὲν ἔφτανε νὰ κάμῃ. Ποῦ πάει καὶ χάνεται ὁ κ. Βαλέτας. Ἀκολουθοῦν ἀλλὰ ἀκόμα πιὸ παράξενα, κι αὐτὰ ὄλα γιὰ νὰ μᾶς δώσῃ τὸ χαρακτήρα ἑνὸς ἀπλοῦ, τίμιου, ἀνυστερόβουλου γραφῆ. Κ' ὕστερα φτάνει σὲ μερικώτερα: «Κάποτε παρασύρθηκε ἀπὸ τὰ κατορθώματα τοῦ Ἀλῆ ἐναντία στοὺς Σουλιῶτες, καὶ τὰ τραγούδησε· τὸ ποίημα ἐπιγραφόταν «ἡ ἄλωση τοῦ Σουλίου, κυκλοφόρησε χειρόγραφο, καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τοὺς συγχρόνους στὴ φωτιά». Χωρὶς νὰ εἶναι βέβαιος ὁ κ. Βαλέτας γιὰ τὸ κάψιμο, ἀπὸ καλωσύνη πιστεύει πῶς τὸ ἔνοχο ποίημα κἀκε, καὶ βέβαια γιὰ νὰ σβύσῃ τοῦ Βηλαρά τὴν προδοσία. Βλέπετε ὡς ποῦ φτάνει ἡ καλοκάγαθη, ἀπόννηρη, ἀμόχτηρη κριτικὴ. «Ὁ Σολωμὸς τὸ ἀφώρισε», γράφει, ἀλλὰ λησμονεῖ πῶς ὁ Κ. Ἀσώπιος στὰ περίφημα «Σούτσειά» του, καθηγητῆς αὐτὸς στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία, ποὺ θὰ διάβαζε ὁ ἴδιος τὸ ποίημα, ἔγραψε σ. 188 τοῦ βιβλίου του, 1854: «Διον. ὁ Σολωμὸς, ποιητῆς τῆς Ζακύνθου, ἀπεδοκίμασε τοιοῦτο ποίημα τύραννον ἐξυμνοῦν, ἀλλ' ὁ λόγος ἐνταῦθα περὶ ποιήσεως καὶ οὐδὲν ἄλλο». Ἔτσι ὁ Ἀσώπιος εἶναι λιγώτερο αὐστηρὸς ἀπὸ τὸ Σολωμό· ὁμῶς ὁ κ. Βαλέτας μένει ἀσπλαχνὸς ἀντικρὺ στὸν κακόμοιρο Βηλαρά καὶ πιστεύει, ἀπὸ παραπανιστὴ καλωσύνη φαίνεται, τοῦ Βηλαρά τὴν ἀντιπατριωτικὴ ἔννοια τοῦ ποιήματός του. Ἐδῶ ὁμῶς ἡ ἀληθινὴ ἱστορία τῆς τάχα προδοτικῆς διάθεσης τοῦ ποιητῆ Βηλαρά ξεφεύγει κι ἀπὸ τοῦ κ. Βαλέτα κι ἀπὸ τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Ἀσώπιου τὴν κατάκριση. Νὰ ποιὰ ἦταν ἡ ἀλήθεια.

Ὅταν ὁ Ἀλῆς κυρίεψε τὸ Σοῦλι, μέσα τοῦ 1803, τὴ νίκη του τὴ χρωστοῦσε στὰ Ἑλληνικὰ Ἀρματολικά σώματα, ποὺ τοῦ δῶσαν τὴ βοήθεια τους. Λοιπὸν οἱ Ἑλληνας ἦτανε σύμμαχοί του. Ὡς ἐκεῖνον τὸν καιρὸ καὶ πολὺ ὕστερῶτερα οἱ Σουλιῶτες ἦταν Ἀρβανῖτες, ἂν καὶ Χριστιανοί, κι ὄχτροί τοῦ Ἀλῆ, ἀδιάφοροι ὁμῶς ἢ ὄχτροί πρὸς τοὺς Ἑλληνας. Ποτὲ ὡς τὸ χαλασμό τους δὲν εἶχανε συμπράξει μὲ Ἑλληνας Ἀρματολοὺς ἢ Κλέφτες. Μοναχὰ στὰ 1820, ἅμα πολιορκήθηκε ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἀπὸ τὸ Σουλτᾶνο, καὶ οἱ Ἀρματολοὶ νομίσανε καλὴ τὴν εὐκαιρία νὰ βοηθήσουν τοῦ Ἀλῆ τὴν ἀντίσταση, λάβανε μέρος καὶ οἱ Σουλιῶτες, ἀλλὰ καὶ πάλι πολεμοῦσαν χωριστά, στὸ Σοῦλι μοναχά. Ἀφοῦ παραδόθηκε ὁ Ἀλῆς, οἱ Ἑλληνας Κλεφταρματολοὶ, Ἀρβανῖτες, Ἀληπασαλῆδες καὶ Σουλιῶτες — ἀλλὰ πάντα χωριστοὶ — ξακολοῦθησαν τὸν πόλεμο μὲ τὰ Σουλτανικὰ στρατεύματα. Ξαφνικὰ οἱ Ἀρβανῖτες τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀποφασίσανε νὰ χωριστοῦν



καὶ νὰ πᾶνε μὲ τοὺς Σουλτανικοὺς. Τότε, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρβανίτικη μπέσα, εἰδοποιήσανε μοναχὰ τοὺς Σουλιῶτες, καὶ τότε τραβηχθῆκαν οἱ Σουλιῶτες χωρὶς νὰ εἰδοποιήσουν τοὺς Ἕλληνας. Ἐπεσε ἔτσι ὁ ἀγῶνας ἐκεῖνος ὁ θαυμαστός τῆς ἀρχῆς τοῦ 1822, ποὺ κράτησε ἀκίνητον ἔξω ἀπὸ τὰ Γιάννινα τὸν ἀρχιστράτηγο τοῦ Σουλτάνου ὡσπου ἔδωσε, χωρὶς νὰ θέλῃ, καιρὸ στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση νὰ στερεωθῇ καὶ διαδοθῇ. Ὁ Χουραϊτ δμῶς, Ἰσα-Ἰσα γι' αὐτό, βιαζόταν τρομερὰ. Πληρώσε τοὺς Σουλιῶτες γενναῖα καὶ παράδωσαν τὸ Σοῦλι, κι ὁ Ναρριετ, ὁ Ἄγγλος ἀρμοστής τῆς Κεφαλλονιάς, τοὺς μετέφερε στὸ νησί του. Ὡς πότε μείνανε, νομίζετε, στὴν Κεφαλλονιά; Ὡς τὰ 1824, ἐνῶ ὁ πόλεμος ὁ Ἑλληνικὸς ἀγκαμαχοῦσε. Τότε μοναχὰ, ἀφοῦ κλείσανε θυφώνιες ρητὲς γιὰ πολὺ πιὸ μεγάλο μιστὸ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Διοίκηση παρά ὅσα παίρναν οἱ ἄλλοι Ἕλληνες πολεμιστάδες—καὶ δὲ λογαριάσαν οὔτε τὴν προσβολὴ ποὺ θὰ τοὺς κάναν—τότε μοναχὰ βγήκανε λίγοι-λίγοι, πληρωμένοι καὶ τὰ ναῦλα τους. Φτάσανε στὴν Ἑλλάδα μισόγυμνοι, ξυπόλυτοι, κι ἀμέσως ριχτήκανε στὸ πλιάτσικο, σὰ νὰ βρισκόνταν ἀνάμεσα σ' ὄχτρούς. Παραδόπιστοι, κόλακες ταπεινοὶ τῶν δυνατῶν, ἀρπαγες πάντα, δμῶς καὶ πάντα γενναϊότατοι, πιστοὶ ὄχι στὸ Κράτος—δὲν εἶχαν καθόλου Ἑλληνικὸν πατριωτισμὸ, ἀλλὰ ἀφοσίωση στοὺς δυνατοὺς τῆς ἡμέρας,— γίνανε μισητοὶ ἀνάμεσα στὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα. Στὸ πολιορκημένο Μεσολόγγι, στὰ 1825-26, ὁ Κασομούλης περιγράφει πολὺ ἀσχημα καὶ ταπεινὰ πράγματα γιὰ τοὺς Σουλιῶτες.

Λοιπὸν τοῦ Βηλαρά τὸ ποίημα δὲν ἦταν ἀντιπατριωτικὸ. Ὑπῆρξε καιρὸς ποὺ ὁ Ἄλῃ πασσὰς στάθηκε πρὸ φίλος τῶν Ἑλλήνων παρά οἱ Σουλιῶτες. Καὶ γι' αὐτὸ ἕνας γνωστός Ἕλληνας ποιητὴς μέσα στὰ Γιάννινα ἔγραψε ποίημα ποὺ παινοῦσε τὸ σύμμαχο Ἄλῃ. Δὲν ἦτανε λοιπὸν αὐτὸ τὸ ποίημα γραμμένο γιὰ νὰ κολακέψῃ τὴν Ἄλῃ πασσὰ, παρὰ νὰ τὸν παινεύσῃ. Ὁ κ. Βαλέτας, ξέρω, θ' ἀρνιότανε καὶ πάλι περήφανα νὰ γράψῃ γιὰ ἕναν Τουρκαλᾶ, κι ἄς ἦταν καὶ φίλος καὶ σύμμαχος, καὶ θὰ προτιμοῦσε τὴν κρεμάλα ἢ τοῦ Ντάντε τὴν Κόλαση, ποὺ εἶναι λιγώτερο κακό.

Νὰ δμῶς κ' ἕνα θαυμάσιο, ἀν καὶ γνωστό, ἐπίγραμμα, ὅπου ὁ Βηλαράς θὰ πρόδινε πάλι, κατὰ τὸν κ. Βαλέτα πάντα, τὸ δουλικὸ του, ἴσως καὶ φιλότουρκο, χαραχτήρα. Δὲ φύλαξα τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ ποιητῆ:

*Ἐπίγραμμα εἰς τὸ κάστρο τῆς Χιμάρας  
ποὺ λέγεται Πάνορμος*

Στρίψτε τίς πλώρες ἀφοβα, θαλασσοπόροι ξένοι,  
θάλασσα \* μέσ' τὸ Πάνορμο, θυμὸς ἀνέμου σβένει

1. Ἡ λέξη δὲν ἔχει νόημα· ἴσως πρέπει νὰ διορθωθῇ «γαλήνη».

κι' αὐτὸ ποὺ τώρα βλέπετε στὴ μπάλα μου<sup>1</sup> σὰν ἀστρο-εἶναι τῆς νίκης τρόπαιο, ἀστραποβόλο κάστρο.  
Νυφάδες Χιμαριώτισσες τ' ἀνάστησαν μὲ ζῆλο<sup>2</sup>,  
φιλο πρὸς τοὺς φίλους καὶ πρὸς τοὺς φίλους φίλο.  
Μ' ἐγνώρισ' ὁ Φαέθοντας, μ' εἶχε παλιοῦθε ὁ Πύρρος·  
Ἄλῃς ὁ πρῶτος μὲ κρατεῖ Τραπεζενιώτης ἤρωας·  
ἀφέντης πληρεξούσιος στῆς Ἡπειρος τὰ μέρη  
καὶ στρατηγὸς ἀσύγκριτος μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι·  
πέντε μυριάδες στράτευμα κρατεῖ στὸν ὄρισμά του,  
ἀγρυπνος πάντα κι' ἀφοβὸς ἐναντία στὸν ὄχτρο του.  
Στὰ Γιάννινα ἀναπαύεται τ' ἀντρείτατο λιοντάρι,  
τῆς Ἀθηνᾶς τὸ γέννημα, τ' ἀνάθρεμμα τοῦ Ἄρη.

1814, 5 Φεβρουαρίου (πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸ Βλαχογιάννη στὴ «Νέα Ἐφημερίδα» 28 Αὐγ. 1887).

Θὰ φρίξῃ βέβαια ὁ κ. Βαλέτας διαβάζοντας τίς «κολακεῖες» αὐτές, ποὺ ὁ ποιητὴς τίς χάραξε στὸν τοῖχο τοῦ Κάστρου, χωρὶς ὄνομα, καὶ τυχερὸ ἦτανε νὰ βρεθοῦνε στὰ χαρτιά του. Στίχοι ἐπαγγελματικοὶ κι ἀνεύθυνοι κι ἀπρόσωποι. Τί νὰ γίνῃ δμῶς; Οἱ ἐπιγραμματικοὶ ποιητὲς ἀπὸ τ' ἀρχαῖα χρόνια ἔγραφαν κατὰ παραγγελία, καὶ πληρωμένοι μάλιστα. Γιὰ χάρη δμῶς τοῦ αὐστηροῦ κριτῆ τῶν πεθαμένων, κατὰ ζῆλο νταντικὸ, κι ὁ μεγάλος ὁ Σιμωνίδης θάπρεπε νὰ ξεθαφτῇ καὶ νὰ πεθάνῃ δευτέρη φορά.

Γράφει ἀκόμα, κι αὐτὸ εἶναι τὸ χειρότερο, πῶς ἐὼ Βηλαράς πέθανε «συντρίμμι» στίς ἀρχές τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821—γράφει ἀρχές τοῦ 1824—κι ὁ ἀθέλητος γενιτσαρισμὸς του θὰ ξεπλυνόταν ἴσως στὸν ἀνταρτικὸν αὐτὸν τύπο (γράφει, τὸν ἴδιο Βηλαρά) μὲ ποταμοὺς ἐξιλαστηρίων στίχων φιλελευθερίας ἐθνολατρικῆς. Ἐχομε τώρα τοὺς χλευασμοὺς ἀπάνου σ' ἕνα νεκρὸ; Ὁ Βηλαράς λοιπὸν πέθανε «συντρίμμι»—ἀπὸ τὴ μεταμέλειά του βέβαια γιὰ τὸν ἀθέλητο—πάλι καλὰ—γενιτσαρισμὸ του, καὶ δὲν πρόφτασε νὰ καταταχτῇ στὴν τάξη τῶν Σούτσων, τῶν Παράσκων καὶ τῶν Συνοδινῶν... Καὶ πρῶτα, ὁ Βηλαράς δὲν πέθανε ἀπὸ καμιά μεταμέλεια, ἀφοῦ εἶχε μπροστά του τρεῖς ὀλάκερα χρόνια τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνα γιὰ νὰ παρατήσῃ τὸν ἀθέλητο καὶ φανταστικὸ γενιτσαρισμὸ του. Καὶ ὅσο γιὰ πατριωτικὲς πάλāβρες, ἦταν, τόσο καταστρεμμένος ἀπὸ τὴν πυρκαγιά τῶν Γιαννίνων, τὴ συμφορὰ τοῦ σπιτιοῦ του, τίς σκληρὲς ἀνάγκες ἀπάνου στὸ Ζαγόρι, ποὺ γραψίματα πρὸ δὲν ἔβανε στὸ νοῦ. Ἀρρωστος ψυχικὰ μὰ καὶ σωματικὰ, πέθανε χωρὶς παράπονο κανένα, σὰν ἀληθινὸς φιλόσοφος καὶ χωρὶς βοήθεια κανενός. Ἡ βρισιὰ τοῦ κ. Βαλέτα, ὄχι μοναχὰ δὲ ἀσφονεῖ μὲ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθεια, μὰ κι ἀσεβέστατη εἶναι σ' ἕνα νεκρὸ, δείχνει δμῶς τὸν τυφλὸ φανατισμὸ καὶ τὸ μῖσος ἀνθρώπου, ποὺ δὲν ἔχει τόπο μέσα του ν' ἀνάψῃ ἕνα σπειρί λιβάνι, νὰ χαρίσῃ, ἄς ἦτανε κ' ἕνα συχῶ.

1. μπάλα = μέτωπο. 2. μὲ ἀναγκαστικὴ ἐργασία.

ριο, χρέος υπέρτατο τών ζωντανών, σ' εκείνους που περνούν απ' αυτόν τόν κόσμο, που μιά μέρα θά περάσουν κι αυτοί.

Ο Βηλαρᾶς, άν κρίνω από μακρότατο σημείωμα γραμμένο με τó χέρι του, 3 Μαγιοῦ 1814, Γιάννινα (βρίσκεται στη συλλογή μου μαζί μ' ἄλλα τ' ἄλλα του χειρόγραφα), όπου καταγράφεται ἡ προίκα τῆς κόρης του, προίκα πλουσιώτατη, ἦτανε μέγας νοικοκύρης. Ὅμως ἡ πρώτη πυρκαγιά τῶν Γιαννίνων, 29 Ἰουνίου 1802, γονάτισε τὴν οικονομική καλοτυχία τῆς χώρας. Ἐχω στά χέρια μου χειρόγραφο ρίμα τοῦ μεγάλου κακοῦ, ἀνέκδοτη καὶ χωρίς τέλος. Στά 1820 ξαφνικά τὰ Σουλτανικά στρατεύματα πολιορκῆσαν τὸν Ἄλῃ κ' ἡ πολιορκία βᾶσταξε ὡς ἀρχές τοῦ 1822· ὁ πληθυσμός, καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαγιά, τῆ δευτέρῃ καὶ τελειωτικῇ τώρα, ἔφυγε στὰ βουνά. Ἀπὸ τὴ χώρα δὲν εἶχε μείνει σπῆτι ὄρθό. Οἱ κάτοικοι γυμνοὶ σκορπίσαν, ὅμως οἱ περισσότεροὶ ζήτησαν καταφύγιο στὸ Ζαγόρι. Ἐκεῖ κατάφυγε κι ὁ Βηλαρᾶς μετὰ τὴ γυναίκα του, καθὼς σ' ἀνέκδοτο γράμμα του σημειώνει ὁ Ψαλλίδας (βλ. π.κ.). Κι ὁ Π. Πετρίδης στὸν πρόλογο τῆς α' ἔκδοσης τῶν ἔργων τοῦ Βηλαρᾶ, Κέρκυρα, 1827, γράφει, πὼς ἅμα ἀποκλείστηκε ὁ Ἄλῃ Πασᾶς, Ἀγούστο μῆνα τοῦ 1820, ὁ Βηλαρᾶς ἔφυγε μαζί με τοὺς ἄλλους Γιαννιώτες στὸ Ζαγόρι, κι ἀπὸ τὸ πολὺ κακό του πέθανε στὸ Τσεπέλοβο 3 Γεννάου 1824. Φαίνεται, ἀφοῦ δὲν ἀκολούθησε τὸν ἀχώριστο σύντροφό του Ψαλλίδα στοὺς Κορφοὺς, ἡ φτώχεια καὶ τὸ βάρος τῆς οικογένειας θά ἦτανε πολὺ σκληρά. Ὁ Ψαλλίδας γράφει στὸ Μαυροκορδατο ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, 18 Γεν. 1824 (τὸ πρωτόγραφο στὴ συλλογὴ Βλαχογιάννη), πὼς ὁ Βηλαρᾶς εἶχε 15 μέρες πὺ εἶχε πεθάνει «καὶ ἀφῆκε τὴν φαμιλιάν του πτωχότατην».

Ἄν εἶχε τὸν τρόπο, ἴσως θ' ἄφινε τὴ γυναίκα του (φαμιλιάν του) στὸ Ζαγόρι, κ' ἴσως πῆγαινε στὴν Κέρκυρα γιὰ νᾶναι κοντὰ στὸ φίλο του Ψαλλίδα καὶ γιὰ νᾶ φροντίση καὶ γιὰ τὸ τύπωμα τῶν ἔργων του. Τί παρατηροῦμε ὅμως; Καὶ ὁ Ψαλλίδας καὶ ὁ Βηλαρᾶς, φιλότιμοι, δὲν καταφύγανε στὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, ὅπως τὸ κάμαν ἴσοι ἄλλοι Ἑπειρωτες, ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἄλῃ, καὶ προσφέρανε τὶς «πατριωτικὲς τους» ὑπηρεσίες. Ἀνθρωποτίμοι κατὰ τ' ἄλλα, ἀφοῦ δουλέψανε πιστὰ τοῦ Ἄλῃ, προσφέρανε ταπεινὰ τὴ δουλειή τους καὶ στὴ νεοσύστατη πολιτεία, κι αὐτὴ τοὺς δέχτηκε — πὼς; Τὸ Νοῦτσο καὶ τὸν Παλάσκα τοὺς ἔστειλε νᾶ δολοφονήσουν τὸν Ἀντροῦτσο, καὶ ὑπακοῦσαν, οἱ γενναῖοι, καὶ πληρώσανε μετὰ τὴ ζωὴ τους τὴν ὑπακοὴ στὸ νέον ἀφέντη τους. Ἄλλοι πάλι, ὁ Γιώργη-Σταῦρος, ὁ κατόπι τραπεζίτης, ὁ Γιάννης παπᾶ-Μελᾶς, ὁ Κ. Πολυχρόνης (πολὺ μορφωμένος στὴν Εὐρώπη) προσκολληθήκανε σὲ νέο ἀφεντάτο, τοὺς

Κουντουριωταίους. Ἄν ξεφυλλίσετε ὅμως τὸ «Υδραϊκὸ ἀρχεῖο», θά δῆτε νᾶ τοὺς ἔχουν ἀνατεθῆ ἔργα κατασκόπων ἐναντία στοὺς πολιτικούς ἀντιπάλους τῶν Κουντουριωταίων. Ὅμως ὁ κατάφτωχος Ψαλλίδας προτίμησε νᾶ καταφύγῃ ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στὴ Λευκάδα γιὰ νᾶ ζῆση κάνοντας τὸ δᾶσκαλο, κ' ἐκεῖ πέθανε. Ὁ Βηλαρᾶς πάλι, περήφανος σάν τὸ φίλο του, προτίμησε νᾶ πεθάνῃ ἔλπεινὰ στὸ Ζαγόρι. Καὶ πέθανε ὄχι «συντρίμμι», φριχτὰ δηλ. μετανοιωμένος, κατὰ τὴν καλοθέλητη διάθεση τοῦ κ. Βαλέτα, ἀλλὰ περήφανος κι ἀμίλητος, χωρίς παράπονο ἐναντία στοὺς παλιούς «τυράννους» του (ἀφεντάδες του, κατὰ τὸν κ. Βαλέτα), ἀλλὰ καὶ χωρίς νᾶ καταδεχτῆ βοήθεια ἀπὸ τὸ νέο Ἑλληνικὸ Κράτος νᾶ ζητήση, ὅπως ἀμέτρητες χιλιάδες καλαμαράδες τὸ κάμανε, καὶ ρίξαν μ' ὄση εἶχανε δύναμη σ' ἀμέτρητες συφορὲς τὴ νέα πατρίδα τους· πέθανε ὅμως, πρόθυμος μάλιστα καὶ στὰ τελευταῖα του, καθὼς θά δῆτε, νᾶ δώσῃ τὴν πατριωτικὴ βοήθειά του, ἀπὸ μακριά, γιὰ τὴ λευτεριά τῆς Ἑπείρου.

Ὅμως πρὶν κάμω λόγο γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα, πρέπει πρῶτα νᾶ δώσω κάποια ἰδέα τοῦ ἔργου, ὄχι ἐκείνου, πὺ ὁ κ. Βαλέτας τὸ χλευάζει πὼς ἔγραφε «μύθους, σατυρικά» ἀλλὰ τοῦ ἀληθινοῦ τοῦ γλωσσικοῦ, φιλολογικοῦ, λογικοῦ, παιδαγωγικοῦ καὶ τέλος σατυρικοῦ, καὶ βάλτε ἀκόμα μεταφράσεις ἀπὸ τ' ἀρχαῖα Ἑλληνικά. Ὁ Βηλαρᾶς, γιατρὸς καὶ γιὸς γιατροῦ, δὲ σπούδασε κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς ἐποχῆς του τὰ τόσο φιλανθρωπικά, μ' ἔξοδα τῆς κοινότητος τῶν Γιαννίνων, ἀλλὰ μ' ἔξοδα τοῦ γιατροῦ πατέρα του. Ἡ βοήθεια ἐπιστήμονα γιατροῦ σὲ καιροὺς ἐπιδημιῶν μάλιστα ἦτανε πολὺτιμη γιὰ μιά κοινότητα. Κάθε εὐπορὴ πόλη ἔστειλε φτωχά, ὄχι ποτὲ πλούσια, παιδιά νᾶ σπουδάσουνε γιατροὶ στὴν Εὐρώπη καὶ στὸ γυρισμὸ νᾶ ὑπηρετήσουν τὴ χώρα. Ὅμως, κατὰ τὶς ἔρευνες τοῦ Σπ. Λάμπρου, ὁ Γιάννης Βηλαρᾶς σπούδασε μ' ἔξοδα τοῦ πατέρα του ἀπὸ τὰ 1793 βρίσκεται στὴν Πάδοβα, καὶ κατέβηκε στὸν τόπο του ἀρματωμένος με βαθύτατες σπουδὲς ἐπιστημονικὲς καὶ φιλολογικὲς. Στά 1814 βρίσκεται στὰ Γιάννινα, κ' ἔστειλε καὶ τύπωσε στοὺς Κορφοὺς χαριέστατο φυλλάδιο, τὸ πρῶτο: «Ἡ ρομερικὴ γλῶσσα», ὅπου φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀφιέρωση στὸ δάσκαλο Ψαλλίδα, ἀπὸ τὴν ἀποστροφή «προς τοὺς ἀναγνοστες», ἀπὸ τὴ «Μηκρὴ ὀρμηνία», ἡ πρώτη ἀλλὰ σύντομη ἐξήγησις τοῦ συστήματός του, κι ἀπὸ τὰ λυρικά πάλι ποιήματά του, μεταφράσεις ἔμμετρος ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, καὶ μάλιστα δυὸ δύσκολων ἰσομοματιῶν, ὅπως ὁ Κρίτωνας τοῦ Πλάτωνα κι ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλέα ἀπὸ τὸν Θουκυβίδη. Ἀπὸ τὸ μικρὸ τοῦτο δείγμα φαίνονται οἱ ὀσοβαρὲς σπουδὲς πὺ ἔκαμε στὴν Εὐρώπη ὁ Βηλαρᾶς καὶ ἡ δυνατὴ προπαρασκευὴ γιὰ τὸ μέγα-

λο έργο, που έτοιμο κιόλας τό είχε μέσ' τό νοῦ και τήν καρδιά του. Ἀπό τήν Εὐρώπη γύρισε στά 1801. Πρίν ἀπό τό τύπωμα τῆς σύντομης αὐτῆς ἀλλά σοφῆς και μεθοδικῆς φυλλάδας, ἔφτασε στά Γιάννινα ὁ περίφημος Ἕλληνας περιηγητής Ἡ. Holland, πού δημοσίεψε τό ταξίδι του στά 1815, ἀλλά ἔγραφε στά 1812. Μὲ ἀπορία, μὲ θαυμασμό γράφει σελ. 273-6 γιά τοῦ Βηλαρά τόν ὠριμό και βαθύ φιλοσοφικόν καταρτισμό. Ἀφοῦ συζήτησε μαζί του τίς πολιτικές του γνώμες, τήν κατάσταση τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀκόμα και σέ δοκιμές μεταφραστικές ἑμμετρές τόν ὑπόβαλε, δίνοντάς του νά μεταφράσῃ στίχους Ἄγγλικούς ἀπό τά Ἰταλικά, θαύμασε τήν εὐκολία τῆς στιχοποιίας του<sup>1</sup>. Μὲ τό ἴδιο πνεῦμα ἔγραψε ὁ Ἄγγλος περιηγητής Wilson (τό ἔργο του τυπωμένο στά 1839, A narrative of the Greek Mission, σ. 505). Περιέργο εἶναι νά παρατηρήσω πῶς ἡ δημοσίεψη τῆς «Ῥωμηκεῖς γλώσσας» και ἡ χειρόγραφη ἔπειτα, και σιγά-σιγά βέβαια κι ἀπό χέρι σέ χέρι κοινοποίηση τοῦ τεράστιου ἔργου τοῦ Βηλαρά μὲ τοὺς τόσο ἐπαναστατικούς σκοπούς του, τήν πρωτόφαντη γλωσσική μορφή τους μέσα σέ χώρα γεμάτη δασκάλους μὲ ὀνομαστές σκολές, πού ἀπό παράδοση προσκυνοῦσαν τήν προγονική γλῶσσ (γρ. τήν ξερῆ γραμματική) δὲ φαίνεται νά προκάλεσε καμιάν ἀντίδραση. Τοῦ Ψαλλίδα μάλιστα ἡ ὁμό-

γνωμη μὲ τό Βηλαρά ἠθική και οὐσιαστική στενή σκέψη δείχνει ὅτι μέσα στά Γιάννινα ἡ γλωσσική ἐπανάσταση, πού ἔσπειρε τό κήρυγμα τοῦ Βηλαρά, γίνθηκε δεχτή, ἀν ὄχι πρόθυμα, ὅμως ἰσως ἀδιάφορα. Ἦταν φυσικό τό φλέγμα τῶν ψυχρῶν Γιαννιωτῶν, ἦταν ὅμως και ὁ πρὸς τό Βηλαρά γενικός κοινωνικός σεβασμός. Ἐδῶ θάλεγε ἰσως ὁ κ. Βαλέτας, ἦταν και ὁ φόβος τοῦ Βελῆ πασά, πρᾶμα ὄχι σωστό, γιὰτί στά κοινωνικά τῶν Γιαννίνων ποτέ δὲν ἀνακατεύονταν οἱ Τοῦρκοι. Καί συγκρίνετε τῆ μακάρια ἐκεῖνη ἐποχή μὲ τίς γλωσσικές διακρίσεις τῶν Νεο-Ἑλλήνων, ἀφοῦ ἀποχτήσαν τήν πολιτική τους λευτεριά. Καί κυτᾶτε τήν ἀδιατάραχτη και βραδύτατη διάδοση τοῦ ἔργου τοῦ Βηλαρά μὲ τήν τρομερῆ ἀναστάτωση πού προκάλεσε π.χ. ὁ Βαλαωρίτης, ξεφωνώντας τό περίφημο «Πῶς μάς θωρεῖς ἀκίνητος» ἐμπρὸς στό ἀγαλμα τοῦ Πατριάρχου τήν 25 τοῦ Μάρτη 1872. Τόσο ἡ Ἀθηναϊκή κοινωνία ἦταν βουτηγμένη, ἀναθρεμμένη μὲ τοῦ δασκαλισμοῦ τῆ γλῶσσα, πού τῆς δημοτικῆς ἡ ἀπαγγελία ξάφνισε σάν κάτι ξένο και πρωτάκουστο. Τό τί ἔπειτα ἀκολούθησε θ' ἀξίζει νά τό περιγράψω σέ χωριστῆ μελέτη, και θά τό κάμω γιά νά νοιώσῃ καθένας πού σάλευε ὄνειροπλάνταχτη ἡ τότε κοινωνία. Ἀνάγκη ἀκόμα νά γινόταν ἐδῶ κάποια σύντομη σύγκριση τῆς πρώτης παταγωδέστατης παρουσίας τοῦ Ψυχάρη μὲ τήν εἰρηνική, ὄλη βορειοελλαδίτικη γαλήνη, ἀγάπη και φιλικὴν ὑποδοχὴ τοῦ συστήματος Βηλαρά.

1. Ὁ Holland γιομάτισε κ' ἔμεινε ἕνα ὀλάκερο ἀπόγεμα φιλοξενημένος ἀπό τό Βηλαρά στό σπίτι του.

(Τό τέλος στό ἐρχόμενο)

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ

## ΠΟΛΥΦΗΜΟΣ ΚΑΙ ΓΑΛΑΤΕΙΑ

(κατὰ Θεόκριτον)

Ὁ Πολύφημος ἤξερε καλά  
νά δολώνει τ' ἀγκίστρια, μὰ πλεμάτιον  
φαίνεται πῶς δὲν εἶχεν ἀρκετά,  
γιὰ νά ψαρέψῃ τήν ὠραία Γαλάτεια.  
Τα φρύδια του μιά μονοκοντυλιά,  
κ' ἕνα στή μέση ἀντί γιά δυό εἶχε μάτιο  
κ' ἔτσι μὲ τῆ φλογέρα του γλυκά  
τῆς τραγουδοῦσε στά ἔρμα μονοπάτια:  
Λευκή νεράιδα, ἐδῶ πού σέ εἶχε φέρει  
ἡ μανούλα σου, γιά ἰδέσ τί ἀρχοντικό  
σέ καρτερεῖ, σάν θά σέ κάμω ταῖρι.  
Ἐβγα ξανά, κι ἄφησε τό γιαλό,  
τήν ἀγάπη ἑνός Κύκλωπα σ' ἀγέρι  
τῆς σπηλιάς του γιά νά δεχτῆς τό γρό.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΜΟΡΦΗΣ